

ELŐTANULMÁNY A SZOCIALISTA POLITIKAI TUDAT JELLEGÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ*

„A szocializmus építését nem képzeletbeli és általunk külön e célra teremtettt anyagból lehet és kell megkezdennünk, hanem abból az anyagból, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk örökül.”

Lenin

Az utóbbi időben a filozófiai kutatásokban is jelentős helyet foglal el a társadalmi tudat problematikája. A téma általános jellegű vonatkozásai mellett egyre több rész-kérdésre vonatkozó eredmény is születik. A publikációk viszonylag nagy száma ellenére azonban a szocialista politikai tudat témaköre még kevésbé érintett területe a kutatásnak.

A marxizmus klasszikusainak munkáiban is csak néhány útmutató jellegű gondolatot találhatunk erre vonatkozóan. Kortárs gondolkodóink is más témák keretében, mintegy járulékos elemként fogalmaznak meg néhány felhasználható mozzanatot. Kifejezetten a tárgyra vonatkozó önálló monográfia igen kevés számban született.

Jelen tanulmány elsősorban feladatának tekinti, hogy a hazai és más szocialista országbeli kutatás eredményeire támaszkodva a szocialista politikai tudat szerkezetén belül elsősorban a dolgozó tömegek politikai tudatának néhány jellemző közös vonását ragadja meg: eltekintve a dolgozó tömegek osztály és réteggülönbőségétől, figyelembe véve azonban a történelmi fejlődés alapján végbemenő rendkívül dinamikusán változó jellegét.

Tekintve, hogy témánkat nem szociológiai, hanem filozófiai aspektusból kívánjuk tárgyalni, nem támaszkodunk önálló szociológiai kutatásokra, de fölhasználjuk a rendelkezésre álló empirikus forrásanyagot.

Problémánk kifejtéséhez — kiinduló alapként — szükségesnek tűnik a marxizmus néhány alaptételének rövid összefoglalása. Elsősorban a társadalmi tudat mind-egyikére jellemző ismérvekből és a változásukat meghatározó általános törvényszerűségekből kell kiindulnunk. A jelleget formáló determinánsok sorából különösen három tényezőnek van jelentős szerepe:

1. Az objektív társadalmi gazdasági alapnak;
2. A szubjektív hordozónak és az
3. Adott, konkrét társadalmi szükségletnek.

Mint minden eszme és elmélet, a szocialista politikai tudat is a társadalmi fejlődés *történelmileg meghatározott* szakaszában jön létre. Bizonyos elemei már abban a korban megjelennek, amelyben kibontakoznak az osztálynélküli társadalom megteremtésének a lehetőségei. Teljesebb, összetettebb struktúrája azonban csak a további fejlődés folyamatában alakulhat ki. Létezése tulajdonképpen két konkrét társadalmi, gazdasági formáció időszakát fogja át: egyrészt visszatükrözi a tőkés társadalom termelési viszonyainak ellentmondásosságát, másrészt szerves részévé és elengedhetetlen feltételévé válik a társadalom forradalmi átalakításának, majd az új, osztálynélküli társadalom megteremtésének eszközeként funkcionál. Kiálakulásának

* Jelen tanulmány egy készülő nagyobb munka része: a kutatás jelenlegi stádiumában elsősorban a rendelkezésre álló anyag szintézisére törekszik.

bázisaként szolgálnak tehát úgy a *tőkés termelési viszonyok*, mint az *épülő szocializmus*.

Az egyes társadalmi tudatformákat elsősorban aszerint különböztetjük meg egymástól, hogy az objektív társadalmi lét mely oldalát tükrözik vissza. Köztudott, hogy a politikai tudat minden társadalmi rendszerben az osztályok, a különböző társadalmi rétegek és a nemzetek közötti sajátos érdekviszonyokat fejezi ki, amelyek legfőbb tartalma a politikai hatalomhoz való viszony. Az érdekek hordozója mindig egy konkrét társadalmi szubjektum: így a politikai tudat is mindig szubjektumhoz kötött, de annak objektív érdekeit tükrözi. A szocialista politikai tudat *szubjektív hordozója* a forradalmi munkásosztály; az ő érdekei határozzák meg a szocialista politikai tudat tartalmát és összetételét. Ő ébred tudatára ezeknek az érdekeknek és ő válik tevékeny megvalósítójukká is.

A politikai tudat minden konkrét történeti formájára jellemző, hogy *ideológiai tudatforma*. Ez a sajátosság érvényes a szocialista politikai tudatra is. Az ideológiai jelleg meghatározott társadalmi szükséglet megnyilvánulása. Már a marxizmus klaszszikusainál megfogalmazódik az a gondolat, hogy a társadalomnak szüksége van egyrészt olyan elméletekre, amelyek az emberek megismeréssel kapcsolatos igényeit elégítik ki, s amelyek elsődlegesen ismeretelméleti funkciót töltenek be; másrészt olyan eszmékre, amelyek társadalmi viszonyait, és tevékenységüket *szabályozzák*. Ez utóbbiak tartoznak a különböző ideológiák körébe.

Korunkban is többen vizsgálták az ideologikus tudatformákat. Wiatr lengyel gondolkodó szerint pl. az ideológia egy adott közösség érdekét átfogóan tükrözi és e közösséget gyakorlati cselekvésre ösztönzi, meghatározza a közösség tevékenységének célját, irányát és formáit, valamint az idegen csoportokkal szembeni tevékenységét is.¹

Az eddigi jellemzés alapján a szocialista politikai tudat lényegét a következőkben foglalhatnánk össze: *A szocialista politikai tudat a kapitalizmus talaján létrejövő, s a szocialista társadalomban új tartalmakkal telítődő, elsősorban a munkásosztály politikai érdekeit, s a hatalomhoz való viszonyát tükröző ideologikus társadalmi tudatfoma.*

Fejlődésének több szakaszát különböztethetjük meg. Az első szakasz a tőkés viszonyokat fogja át, a második a kapitalizmus megdöntésének forradalmi szakasza, s a harmadik a szocialista társadalom korszaka.

Mint a tömegek tudata, mindhárom szakaszban megmarad a köznapi tudat szintjén, vagyis jellemző rá az empirikus jelleg és az erőteljes emocionális telítettség, amely az osztályösztöntől az osztályöntudatig ível, s nemcsak tényleírást, de állásfoglalást is tartalmaz.

Az első szakaszban, a kapitalizmus talaján még az ösztönösség szintjén bontakozik ki a *kizsákmányolással szembeni ellenállás* szükségességének tudata, amely előbb ítéli el a kizsákmányolást, mint ahogy megszületik a forradalmi ideológia. Jellemző még erre a szakaszra, hogy az *ösztönösség fokozatosan tudatosságba* csap át. Kezdetben, a munkásosztály öntudatra ébredése folyamatának első szakaszában, amikor még nem tudatosultak benne társadalmi helyzetének reális összefüggései, csak ösztönösen fordult szembe a kapitalizmus bizonyos jelenségeivel. Tiltakozása elsősorban az erkölcs szférájában bontakozott ki. *Igazságtalannak* érezte elnyomott helyzetét. A kapitalizmus objektíve meglevő ellentmondásai is elsősorban erkölcsi *felháborodást*, az igazságtalanság gyűlöletét és az osztályos társai iránti szolidaritás érzését váltották ki belőle. Lenin szavaival: „A munkások nyomorának és elnyomásának tíz és tizmillió szám ismétlődő tényei lassan a munkásság *öntudatra* ébredésére, felháborodásának növekedésére és a felháborodás forradalmi megnyilvánulására vezetnek.”² Objektív társadalmi helyzete segíti annak felismerésében, hogy megtalálja az abból

való kibontakozás eszközeit. Tapasztalatainak növekedése vezet el fokozatosan ahhoz a bizonyossághoz, hogy helyzetének megváltoztatását nem egyéni akciók segítségével, hanem csak osztályos társaival közösen végrehajtott akciók segítségével érheti el. Az öntudatra ébredés lényege, hogy a munkás felismeri társadalmi helyzetét és ebbe nem akar többé belenyugodni. Egyre inkább kialakul benne annak a tudata, hogy ő is ember, sőt éppen olyan ember, mint a burzsoá. Erősödik tehát emberi méltóság-tudata. Gondolatvilágának még ez az eleme is ösztönösen bontakozik ki.

A szocialista forradalom kibontakozásának időszakában szükségszerűvé válik a tudatosság magasabb szintjének kimunkálása, amely a már meglevő mozzanatokra épül ugyan, de már a tudományos ideológia elemeivel bővül. Lenin szerint ezt az ideológiát a munkáosztály nem képes az ösztönös mozgalom révén kifejleszteni, ezért kívülről kell bevenni. „Minden ország történelme arról tanuskodik, hogy a munkáosztály kizárólag saját erejéből a tradeunionista tudatot képes kifejleszteni, vagyis csak azt a meggyőződést, hogy szervezetekben kell egyesülnie.”³

Lenin azonban az ösztönös munkásmozgalmat is jelentős állomásnak tekintette a tudat fejlődésében: Erről tanuskodnak következő gondolatai: „Az ösztönös elem nem más, mint a tudatosság kezdeti formája. A primitív lázadások is már bizonyos öntudatra ébredést fejeztek ki.”⁴

A forradalom időszakában azonban a pusztá lázadás már nem elegendő. Ugyan-csak Lenin mutat rá a spontaneitás veszélyeire a következőkben: „A politikában az emberek mindig együgyű áldozatainak voltak és mindig is együgyű áldozataik lesznek az ámításnak és önámításnak, amíg meg nem tanulják, hogy bármely erkölcsi, politikai és szociális frázis, nyilatkozat, ígéret mögött a különböző osztályok érdekeit kell keresni.”⁵

Máshol a spontaneitás előtti meghódolásnak azt a veszélyét emeli ki, hogy erősíti a burzsoázia ideológiai befolyását a munkáosztályra, mivel az sokkal régebbi eredetű. Ezért állítja a szociáldemokrácia elé a feladatot, hogy szocialista eszményeket vigyen be az ösztönös munkásmozgalmába, amelyeknek tudományos jellegűeknek kell lenniük.

A tudatosság — a társadalmi szükségszerűség s az abból következő fejlődéstendencia felismerése — a tudományos ideológiában koncentrálódik. Az így létrejött elmélet nem szakad el a valóságtól, de eszközzé válik a gyakorlati politikai cselekvésnek. Lenin írja ezzel kapcsolatban: Az elméleti felismerések nemcsak stratégiai és taktikai tesztek vagy politikai jelszavak alakjában válnak a politikai cselekvés indítékaivá, hanem intézményekké, törvényekké objektiválódnak, közvetlenül teremtve meg és változtatva meg milliók életfeltételeit. A politikai tevékenység szempontjából rendkívül fontos az új tapasztalatok elemzése; a tudomány, mint elmélet, így válhat a politikai döntések előkészítésének csatornájává. Lenin tehát a tudományos igényű hipotézisek elkészítését csak az első lépésnek tekintette a politika és a tudomány kapcsolatában. Második lépésként azoknak a gyakorlati tapasztalatok alapján való korrekcióját is lényegesnek tekintette.⁶

A mozgalom tudatossá válásának lényege Marx szerint: „A tömeg egyesül, önmagáért való osztállyá alakul. Az általa védett érdekek osztályérdekekké válnak.”⁷

Lenin pedig azt tekinti az osztálytudatosság kritériumának, ha „a munkások megértik, hogy helyzetük megjavításának és felszabadulásuknak egyetlen útja a tőkés osztály elleni harc megszervezése. „A munkások akkor öntudatosak, ha megértik, hogy valamely adott országban a munkások valamennyien egy osztályt alkotnak, amely különbözik a társadalom valamennyi többi osztályától.”⁸

Ezzel a felismeréssel szorosan összekapcsolódik annak a tudata, hogy a munká-

sok és tökések *érdekei kibékíthetetlen ellentmondásban* állnak egymással, hogy sajátos helyzetük forrását az adott társadalmi viszonyokban kell keresnie és azok megváltoztatása érdekében szövetségesekre van szüksége. Ebben a korszakban érelődik meg a felismerés is, hogy nemcsak a hazáján belüli elnyomott osztályokkal, de más országok proletáriátusával is közősek az érdekei; fokozatosan bontakozik ki és egyre szélesebb körben terjed a *proletár internacionalizmus*.

A forradalom időszakában tehát már a munkásosztály nagy része öntudatra ébred. Lenin szerint: „amikor már közösen nyilvánítják véleményüket, nem rabok többé, hanem emberekké válnak.”⁹

Az öntudatosodás folyamata fokozatosan elvezet a *szocializmus igenléséig*, vagyis ahhoz a felismeréshez, hogy a szocializmuson kívül számukra nincs más kivezető út. A szocializmus elfogadása pedig egyet jelent a politikai *hatalom meghódítására*, valamint a *közösségi tulajdonforma megteremtésére vonatkozó akarattal*. A tudatosodott cél és a végrehajtás akarata viszont a *forradalom eszméjének* elfogadása, amelyet az akarat mellett gazdag érzelmi emóciók is motiválnak; mint a lelkesedés és szenvedély, valamint a felháborodás az ügy igaz voltában és győzelmében. *Ez a legfőbb tartalma és alapvető lényege a forradalmi időszakban a szocialista politikai tudatnak*, amelyet elsősorban a munkásosztály élenjáró rétege sajátít el. Nagyobb tömegei és a többi dolgozó és kizsákmányolt osztályok csak a forradalom későbbi szakaszában, kitartó és szívós, meggyőző munka eredményeként, saját érdekeiket felismerve és saját tapasztalataikra építve sajátítják el a forradalom eszméit. Az ő megnyerésük és ennek alapján a velük való szövetség kibontakozása viszont elengedhetetlen feltétele a forradalmi célok megvalósításának.

A marxizmus klasszikusai szerint azonban a proletariátuson kívüli dolgozó és kizsákmányolt tömeg csak akkor válik forradalmivá, ha áttér a proletariátus álláspontjára.¹⁰ Ennek hatására a parasztság soraiban is érelődnek a forradalom feltételei egyre nő a felháborodásuk és a körükben végzett felvilágosító tevékenység hatására egyre nagyobb számban csatlakoznak a mozgalomhoz. Ezt nagy mértékben elősegíti társadalmi helyzetük és a forradalmi munkáspárt elemző tevékenysége, amelynek során reálisan feltárja és értékeli életük és tevékenységük különböző oldalait és rámutat arra, hogy a munkásosztály és a parasztság alapvető érdekei egybeesnek. Ez az alapja a két dolgozó osztály politikai szövetsége kialakulásának.

A parasztság mellett az értelmiség leghaladóbb rétege is áttér a proletariátus álláspontjára és elfogadja a forradalmi gondolatot. Ennek oka, hogy életfeltételeiben és tevékenységében őt is korlátozzák a tőkés termelési viszonyok. Lenin a következőképpen fogalmazza meg ennek lényegét: „A művelt emberek rétege: általában az értelmiség — szükségképpen szembefordul a gondolatot és a tudást üldöző önkényuralommal.”¹¹ Igaz azonban, hogy az értelmiséget anyagi érdekei bizonyos vonatkozásban a burzsoáziához kötik s arra készítik, hogy ne legyen következetes, hogy kompromisszumot kössön: a forradalmi mozgalom fellendülése időszakában azonban a forradalmi erőkhöz csatlakozik. Lényegében ugyanez vonatkozik a kispolgárság különböző rétegeire is. A társadalomban elfoglalt középhelyzetükből következik kétarcúságuk, amelynek pozitív vonatkozása, hogy megnyerhetők a forradalom számára.

Új korszakot jelent a szocialista politikai tudat fejlődésében a szocialista forradalom győzelme s a szocialista társadalom kibontakozása.

Elemzése során egyrészt a társadalmi valóság talajára, másrészt az adott valóságban már kibontakozó, de a jövőbe mutató fejlődéstendenciákra támaszkodhatunk. Így a realitást közvetlenül tükröző, már megvalósult minőségjegyeket ugyanúgy

számba kell vennünk, mint a még általánosan nem érvényesülő, csak tendenciaként létező, a jövőben kiteljesedő tudattartalmakat; az eszményeket, a „legyenek”-et; mivel a szocialista politikai tudat amellett, hogy a valóság hű tükrözése, előre is mutat. Kialakulását specifikus tényezők determinálják, mint:

1. A korunkban végbemenő tudományos technikai forradalom:

2. A szocialista társadalom anyagi gazdasági bázisa: ezen belül is elsősorban a közösségi tulajdonforma, a munkamegosztási viszonyok és az ezekre épülő érdekviszonyok.

3. A társadalom sajátos politikai arculata

4. A szocializmusban kialakuló eszmei ideológiai viszonyok és végül:

5. Az előbbieket visszatükröző sajátos, szocialista értékrend.

Ezen tényezők határozzák meg a szocialista politikai tudat általános jegyeit és alapvető tartalmát. Tekintve, hogy az említett determinánsok átmeneti jellegű, állandóan változó társadalmi rendszert határoznak meg, amelyben még bizonyos mértékben megőrződtek a kapitalizmus elemei, de már létrejött a szocializmus bázisa is, ennek tükröződéseként a politikai tudat egyik legfőbb sajátossága is *átmeneti* jellege lesz. S mint ahogyan a gazdasági bázis őrzi még a régi elemeket, úgy a dolgozók gondolatvilágában is hosszú ideig fennmaradnak a régi nézetek maradványai, de fokozatosan kibontakoznak az új gazdasági alapot tükröző tudati sajátosságok is.

Az átmeneti jelleg arra is utal, hogy nem változatlan, statikus, hanem állandóan *változó, dinamikus* jelenségről van szó. Amilyen mértékben erősödik ugyanis a szocializmus bázisa, olyan mértékben terjednek el és válnak általánossá egyre szélesebb körben a szocialista jellegű alkotó elemek. A szubjektív tényező szerepének megnövekedése a történelem formálásában, ugyancsak a megváltozott viszonyokat és a realitásokat tükröző jelleg kibontakozását és erősödését követeli meg. Az egész folyamat pedig együttjár a konzervatív, visszahúzó, az új viszonyok közt funkciójukat veszített elemek visszaszorulásával. A változás folyamatában tehát meghatározó szerepe az ugyancsak állandóan változó gazdasági alapnak van, amely azonban nem automatikusan fejt ki hatását, hanem a politikai vezetés tudatos beavatkozásának eredményeként. A vezetésnek pedig rendszeresen figyelembe kell vennie a dolgozók szükségleteit és a rájuk épülő érdekviszonyaikat.

Ugyancsak az átmeneti jellegből következik a szocializmusban a tömegek tudatának *heterogén* jellege. A szocializmus eszméit a leggyorsabban és a legkönnyebben a munkások legjobban megszervezett rétegei sajátítják el és mint ahogyan a forradalmi korszakban, a szocializmus építésének időszakában is követik őket a többi dolgozó osztály leghaladóbb rétegei. Valamennyi osztály tudatában keverednek azonban a konzervatív és a progresszív, a kispolgári, sőt a polgári és a szocialista tendenciák. S tekintve, hogy még vannak a dolgozó osztályok között érdekkülönbségek, tudatuk is megőrzi osztálybázisát, *osztályjellegét*. A szocializmus gazdasági alapjának megteremtése után azonban, amikor nagyobb lehetőség nyílik a politikai élet demokratizálására, és amikor különösen a termelő osztályok a termelőeszközöket közösen birtokló szocialista osztályokká válnak, a köztük levő jelleg és érzékazonosságok sokkal nagyobb jelentőségűekké válnak s a határvonalak is egyre inkább elmosódnak közöttük. Ennek ellenére a közöttük meglevő osztálykülönbségek még hosszú ideig fennmaradnak és újratermelődnék s ezek tükröződnek ideológiai-politikai nézeteikben is, vagyis a tömegek szocialista tudata ebben a fejlődési szakaszban is *osztályjellegű*. Legadekvátábban a munkásosztály tudata tükrözi a reális társadalmi viszonyokat, de a munkásosztály képes arra, hogy ezt a tudatot az egész társadalom tudatává emelje. Ennek alapja ebben a szakaszban is a munkásosztály és a többi dolgozó osztály alapvető érdekeinek egybeesése: sőt egyre inkább nemcsak a távoli, perspek-

tivikus, hanem a közeli érdekek is. A termelt javak ugyanis a társadalom tulajdonába kerülnek és így a dolgozók személyesen is érdekelttek lesznek az egész társadalom fejlesztésében: így amikor társadalmi célokat valósítanak meg, saját életüket is jobbá teszik, s a társadalmi érdek megvalósítása legsajátosabb egyéni érdekükké válik. A szocialista politikai tudat így fokozatosan a munkásosztály tudatából az egész nép tudatává válik annak a tendenciának eredményeként, hogy osztályérdeke általános emberi érdekek kifejezőjévé válik.

A szocialista politikai tudat fejlődésében fő tendenciaként érvényesül a *tudatosság* megerősödése. Az elért eredmények hatására egyre inkább háttérbe szorulnak az irracionális tartalmak és a tömegek nézetrendszerében is szaporodnak a tudományos elemek. Ez a tendencia fokozatosan érvényesül a szocializmus építése folyamatában. Pusztán a politikai öntudat és meggyőződés itt már kevésbé válik. A szocialista tudatosság megerősödése kifejeződik a tömegek politikai aktivitásában és a közéleti érdeklődés kiszélesedésében is. A megnövekedett társadalmi feladatok végrehajtásához ugyanis már nem elegendő csak a vezetés tevékenysége. „A politikának a nép, a proletariátus dolgának kell lennie,”¹² — mondja Lenin. Vagyis a dolgozó tömegek a politika objektumából annak közvetlen szubjektumává válnak. A tömegek tudatossága egyrészt saját gyakorlati tapasztalatain, másrészt a marxizmus-leninizmus ideológiáján alapszik.

A tömegek szocialista politikai tudatának általános jellemzése után indokolt leglényegesebb alkotóelemeinek rövid áttekintése is.

Mint ahogy a forradalom korszakában, úgy a békés építés éveiben is szerves része a tömegek politikai tudatának egy meghatározott eszmei komplexum, amelyet elsajátított és magáénak érez és amelybe meghatározott politikai *ismeretek* tartoznak, sőt az ismereteket olyan szinten kell a tömegeknek elsajátítaniok, hogy képesek legyenek a társadalomban zajló lényeges folyamatok és tendenciák megértésére nemzetközi vonatkozásban és az adott országban is. Kovács Ferenc szerint a szocializmusban a politikai ideológiai műveltséget meghatározott alapelvek és értékek elfogadása és érvényesítésére való törekvés jellemzi. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. A munkásosztály történelmi hivatásának és forradalmi munkaspártja vezetőszerepének elfogadása.

2. Elkötelezettség a szocializmus ügye iránt és akarat céljai megvalósítására.

3. A célok megvalósítása érdekében részvétel a többi dolgozó osztállyal való szövetség kiépítésében.

4. A szocialista társadalom forradalmi államának, a proletárdiktaturának és az azt erősítő demokratikus centralizmus elvének az elfogadása és erősítése.

5. A szocialista hazafiság — proletárnemzetköziség alapvető követelményeinek elfogadása és tettekkel való kifejezése.

A politikai műveltség fejlesztéséhez tehát bizonyos elvek, összefüggések elsajátítása szükséges. Emellett azonban ugyanilyen lényeges a velük való azonosulás is, amely elősegíti a politikai *meggyőződés* kialakulását. Ennek lényege az eszmékkel való érzelmi azonosulás és hit az eszmék megvalósulásában. Ha a szocializmus eszméi meggyőződéssé válnak, céltudatos és szenvedélyes cselekvésre ösztönöznek.

A szocializmus érdekeit közvetlenül kifejező politikai eszmék mellett a dolgozók szakmai képzettségének növelése is elősegítheti a politikai színvonal emelkedését, de ugyanúgy, a szocialista eszmeiség általános műveltség is eszköze lehet a politikai tudat formálásának. A kétféle ismerettartalom kölcsönösen áthatja egymást: aki szakmailag képzettebb, az jobban eligazodik a politikai kérdésekben, könnyebben felismeri a politikai összefüggéseket és fordítva, aki politikailag tájékozott, bizonyos alapvető általános összefüggéseket már ismer, könnyebben tájékozódik szakmai kér-

désekben is. Ami pedig az általános műveltséget illeti, több évtizedes tapasztalat igazolja, hogy a politikai ismeretszintet jelentősen befolyásolja az általános műveltség.

Kovács Ferenc „A munkásosztály politikai-ideológiai műveltségéről és aktivitásáról” írt könyvében értékeli a tömegek politikai műveltségének jelentőségét. Egyrészt úgy véli, hogy a munkásosztály hazánkban a marxi-lenini politika és ideológia értékeit egy alapjában véve baloldali, álradiális interpretációban ismerte meg. Ez nehezítette a rugalmasság elvének alkalmazását s így a megváltozott körülmények között való tájékozódást, másrészt a vezetés nem tájékoztatta megfelelő módon a tömegek nagy részét a valódi politikai viszonyokról, így a tömegek informálatlansága és passzivitása 1956-ban csaknem végzetessé vált.¹⁴ Úgy véljük, hogy Kovács Ferenc megállapításait a történelmi események kellőképpen alátámasztják.

Nem kevésbé elgondolkodtató az a megállapítása, hogy hazánkban a politikai-ideológiai műveltség elsősorban valamilyen politikai funkció betöltéséhez szükséges és annak ellenére, hogy emelkedik a politikai képzésben résztvevők száma, mintha a politikai képzettség a gyakorlatban nem kapná meg azt a társadalmi megbecsülést, amely megilletné. Általában csak azoktól követeljük meg a politikai műveltséget, akik szakszerűen foglalkoznak vele. A munkásosztály tömegeit ebben a vonatkozásban csak „segédmunkásoknak” tekinthetjük, írja Kovács F. ugyanott. Ezzel függ össze az a megállapítása is, hogy a politikai, közéleti ismeretek igen lassan terjednek el és nehezen válnak funkcionális ismeretté.¹⁵

A politikai műveltség, a politikai képzettség alapvető követelménye a politikai *aktivitás*. Különösen a fejlett szocializmus időszakában ez a követelmény társadalmi szükségszerűségként is jelentkezik. Ennek alakulásáról ugyancsak eligazító, empirikus kutatásokra is támaszkodó adatokat találunk Kovács F. már említett munkájában. Szerinte a 60-as évek végére a rendszeres politikai aktivitásnak legalább minimális szintje jellemző volt a munkásosztály felére. Magasabbfokú, egyéni kezdeményezést is magában foglaló, rendszeres politikai aktivitást az osztály tagjainak 1/4, 1/3 részénél tételezhetünk fel. Ezek a megfigyelések viszont nem igazolják a munkásosztály közömbösségére, passzivitására és képzetlenségére vonatkozó álláspontokat.

A politikai aktivitás megerősödésére utal az a tény is, hogy a közvéleményben emelkedett az önkéntes társadalmi munka társadalmi presztízse.

Ugyancsak empirikus adatok támasztják alá azt a megállapítást, hogy a politikai tevékenységben a munkások 39–60%-a az értékes, szocialista eszméi indíttatású motívumokat sorolta az első helyre.¹⁶

A dolgozók politikai tudatára vonatkozó ismereteink alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy kialakulásának folyamatát nem tekinthetjük befejezettnek. Nehézséget jelent azonban a további fejlődésben az a tény, hogy a dolgozók általában nem közvetlenül vesznek részt a hatalom gyakorlásában. Az ebből adódó negatívum olyan közvetítőrendszerek közbeiktatásával lenne kiküszöbölhető, amelyben a dolgozók közvetlenül is érdekeltnek lennének a számukra lényeges kérdések eldöntésében és végrehajtásában. Ancsel Éva igen élesen a következőkben fogalmazza meg ennek jelentőségét: „...mert nem formálja az emberek tudatát az, amit csak tudatuk formálása céljából hoztak létre... Vagy máshol: „A szocialista demokrácia lényegéről semmit nem mond, hogy hányan szavaztak, vagy hányan kaptak jogot hozzászólásra, illetve milyen széles körben történt közvéleménykutatás, ha nincs mögötte döntés. Az emberek szemléletén és gyakorlati magatartásán csak az mozdít igazán, ha valóságos viszonyaiknak akármilyen szerény, de tényleges változását, mint saját akaratauk, döntésük, tevékenységük eredményét ismerhetik föl.”¹⁷ — a tudat fejlődésében ugyanis a cselekvésnek, a saját tapasztalat alapján való meggyőződésnek van lényeges szerepe.

Ugyancsak egyet kell értenünk Makó István gondolataival, amelyek propagan-

damunkánk gyöngeségeire vonatkoznak: „...még mindig az eszményeket akarjuk elfogadtatni, holott azokat már régen elfogadták, de nem törődünk azok tettekre váltásának általános és konkrét feltételeivel.”¹⁸ A feladat tehát a vezetés részéről is kimunkálni az eszmék meavalósításának feltételeit, s rendszeresen elemezni és tudatosítani a mindenkori konkrét viszonyokat, tendenciákat és a valóságban zajló cselekvések lényegét.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Wiatr: Az ideológia alkonya. 29. l.
2. Lenin Művei 7: 58. l. (Szikra, 1953)
3. Lenin Művei 5: 387. l. (Szikra, 1953)
4. Lenin Művei 5: 386. l. (Szikra, 1953)
5. Lenin Művei 19: 8. l.
6. Lenin Művei 2: 167. l. (Szikra, 1951)
7. Marx: A filozófia nyomora: 168. l.
8. Lenin Művei 2: 106. l. (Szikra, 1951)
9. Lenin Művei 4: 302. l. (Szikra, 1953)
10. Lenin Művei 6: 47. l. (Szikra, 1953)
11. Lenin Művei 2: 346. l. (Szikra, 1951)
12. Lenin Művei 4: 358. l. (Szikra, 1953)
13. Kovács Ferenc: A munkásosztály politikai és ideológiai műveltségéről. 123—124. l. (Kossuth, 1976)
14. U. o. 120—121. l.
15. U. o. 118. l.
16. U. o. 175. l.
17. Ancsel Éva: A szocialista tudat specifikuma. (Társadalmi Szemle, 1979/5: 45—46. l.)
18. Makó István: Az érdek dialektikája. Érdektípusok. (Érdekvizonyok-szocializmusban Kossuth, 1973: 43. l.)

Héderné dr. Kozák Róza

VORSTUDIUM ZUR INTERPRETATION DES CHARAKTERS DES SOZIALISTISCHEN POLITISCHEN BEWUSSTSEINS

Der Aufsatz ist ein Teil einer sich in Vorbereitung befindenden grösseren Studie, und er strebt sich in dem gegenwärtigen Stadium der Forschung in erster Linie das zur Verfügung stehende Material zu synthetisieren. Sich auf die Ergebnisse der gegenwärtigen Forschung stützend ergreift er hauptsächlich einige Charakterzüge des politischen Bewusstseins der werktätigen Massen: unter Berücksichtigung seiner dynamisch veränderlichen und im Anfangsstadium noch gegebenen ausserordentlich heterogenen Eigenart. Nach der Vorweisung der Determinanten werden vorwiegend sein ideologischer Charakter, seine Verschlingung mit dem moralischen Bewusstsein und seine emotionale Füllung hervorgehoben. Ausserdem wird auch seine Ideeninhalt, seine Kenntnisse skizziert. Der Aufsatz hält wichtig, die ideale, in der Zukunft zu verwirklichende Inhalt des sozialistischen politischen Bewusstseins mit den in der konkreten Entwicklungsphase zustande gekommenen Charakterzügen zu vergleichen. Er versucht auch den Begriff des sozialistischen politischen Bewusstseins zu formulieren.

Хедерне Роза Козак

Наброски к истолкованию характера социалистического политического сознания

Статья, являющаяся частью готовящейся более крупной работы, стремится к синтезированию материала, находящегося в ее распоряжении на данной стадии исследования. Опираясь на результаты данного исследования, работа в первую очередь определяет некоторые черты, характерные для политического сознания трудящихся масс. При этом принимается

во внимание динамично развивающийся и в начальной стадии ещё имеющий место чрезвычайно неоднородный его характер. После выявления детерминтов автор работы подчеркивает главным образом идеологический характер сознания, его переплетение с сознанием моральным и эмоциональное его наполнение. Наряду с этим показывается и его идейное содержание, запас знаний о нем. Автор считает важным идеальное, идейное, в будущем осуществляемое содержание социалистического политического сознания сопоставить с признаками, сформировавшимися в данный конкретный период развития. Автор делает попытку и в формировании понятия социалистического политического сознания.

